

RYSZARD TECHMAN

Komenda Główna Straży Granicznej w Warszawie

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie

ORCID: 000-0003-2272-6032

Stefan Marian Świda (1887–1953)
legionista, zasłużony oficer Wojska Polskiego
i formacji granicznych II Rzeczypospolitej

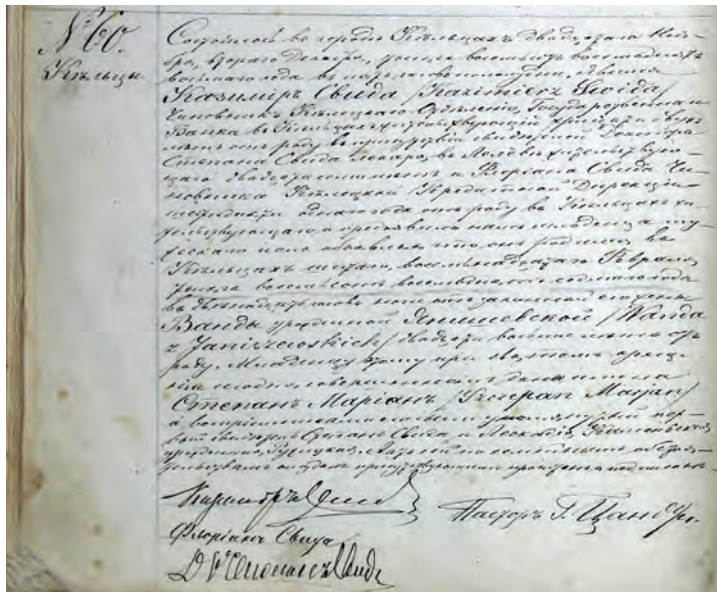
Il. 1. Zdjęcie z legitymacji inspektora BK KRN – AZ NIK w Warszawie, tap Stefana Świdy

Z powojennym Szczecinem powiązały go na stałe interesy gospodarcze i miejsce pochówku, ponieważ po śmierci spoczął na Cmentarzu Centralnym w tym mieście. Być może dlatego tutaj, iż nie było przy nim najbliższej rodziny, którą wojenne losy rzuciły za granicę i z którą już nigdy się nie spotkał. Jednak to nie miejsce wiecznego spoczynku Stefana Świdy w szczecińskiej nekropolii skłoniło autora do przygotowania poniższego tekstu, co jego zasługi jako oficera Wojska Polskiego i ochrony granic po odzyskaniu niepodległości i w całym międzywojniu. Na piszącym

te słowa ciąży zresztą z racji wykonywanego zawodu swoisty obowiązek, by przywoływać pamięć o zasłużonych żołnierzach i funkcjonariuszach broniących ojczyzny. Wprawdzie S. Świda nie popadł w całkowite zapomnienie, bowiem u historyków dziejów formacji granicznych przywoływany jest w kilku publikacjach¹, niemniej nigdy nie doczekał się pełnego biogramu.

¹ Zob. A. Męclewski, *Celnicy wolnego miasta. Z działalności polskich inspektorów celnych w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1923–1939*, Warszawa 1971; H.M. Kula, *Polscy inspektorzy celni w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Gdańsk 2009. Obszerniejsza notka biograficzna: R. Techman, *Inspektorat Straży Granicznej w Gdyni w latach 1928–1939*, [w:] *Historia-Archiwum-Gdańsk*, t. I, Gdańsk 2018, s. 224 i tegoż bardziej skrócona: H. Breza, K. Szczepański, *Centralna Szkoła Podoficerska Korpusu Ochrony Pogranicza*, Grajewo 2014, s. 150.

Stefan Świda urodził się 18 lutego 1887 r. w Kielcach² z ojca Kazimierza (ur. 1856), urzędnika górniczego oraz Wandy z domu Janiszewska (zm. w 1935 r. w Wołkowysku), nauczycielki³.

II. 2. Akt urodzenia – AP Kielce, Zespół archiwalny nr 87, sygn. 12

ŚWIADECTWO URODZIN. Chłsta Ję aktu 60
Parafia Ewangelicko-Reformowana w Kielcach

Miejsce urodzenia	Imię i Nazwisko urodzonego	DATA URODZIN			Imiona i Nazwiska rodziców
		Dzień	Miesiąc	Rok	
Kielce	Kazimierz Janiszewski Świda	18	lutego	1887	Kazimierz i Wanda z Janiszewskich

tysiąc dziesięćset sześćdziesiąt dwa roku, obrotowy 25 1887
Kielce, d. 18 lutego 1918 r.

Proboszcz: [Podpis]
Kantor: [Podpis]

II. 3. Świadectwo urodzenia i chrztu z 18.02.1918 r., WBH, CAW, tap Stefana Świdy, sygn. 1769/89/4988

² Sprawa miejsca urodzenia Stefana Świdy może budzić w źródłach pewne niejasności. W ankietach personalnych z lat dwudziestych XX w., które podpisywał, podana jest Warszawa, on natomiast w swoich życiorysach wskazywał na Kielce. Z kolei w „Curriculum vitae” z 4.10.1917 r. twierdził, że urodził się w Warszawie, a ochrzczony był w Kielcach – Wojskowe Biuro Historyczne (dalej: WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Teczka akt personalnych (dalej: tap) Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988. Z przekazanego autorowi dokumentu (który publikujemy) z akt zboru ewangelicko-reformowanego w Archiwum Państwowym w Kielcach (zespół archiwalny nr 87, sygn. 12) wynika, że urodził się w tym właśnie mieście.

³ WBH, CAW, Teczka akt personalnych (dalej: tap) Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusze Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 1.

Najstarszy z dzieci małżonków miał dwoje rodzeństwa: brata Kazimierza, dziennikarza i kierownika Okręgowego Towarzystwa Rolniczego (1888 Kielce – 1940 Wołkowysk), którego żona Władysława (z domu Sosnowska) zapisała piękną kartę w działaniach Armii Krajowej (ppor., szef WSK AK III Rejonu Wołkowyskiego), oraz siostrę Halinę (1890–1913), słuchaczkę Wyższych Kursów dla Kobiet imienia prof. Adriana Baranieckiego w Krakowie i studentkę sztuk pięknych na Academy Royale des Beaux-Art. de Liège – zmarłą młodo w grudniu 1913 r. w Belgii⁴. W wieku zaledwie pięciu lat młody Stefan przeżył śmierć ojca, cały ciężar utrzymania kilkuletnich dzieci spoczął wówczas na barkach ich matki.

Od 1887 r. pobierał nauki w państwowym gimnazjum w Kielcach, gdzie ujawnił się jego patriotyczny charakter, czego przejawem była przynależność do kółka samokształcenia, zakonspirowanego przed rosyjskimi władzami szkolnymi. Działalności tych kółek można przypisać skuteczne przeprowadzenie w 1905 r. strajku młodzieży domagającej się wprowadzenia do szkół wykładowego języka polskiego. Jako jeden z aktywniejszych organizatorów został z początkiem lutego tego roku relegowany z rosyjskiego gimnazjum za „politiczeskiju manifiestaciju i podaczu niezakonnej pietigi”. Przeniósł się wtedy do Warszawy i ukończył w 1908 r. ośmioklasowe gimnazjum (z maturą) typu filologicznego im. gen. Pawła Chrzanowskiego⁵. Po jakimś czasie podjął studia w Wyższej Szkole Technicznej w Wiedniu⁶, ale je przerwał i wyjechał do Belgii (gdzie mieszkała siostra), by kontynuować naukę na Wydziale Budowy Maszyn Instytutu Politechnicznego w Liège. Był tu członkiem Unii Stowarzyszeń Polskiej Młodzieży Postępowej Niepodległościowej (potocznie zwanej Filarecją), a na wiosnę 1914 r. wstąpił do Związku Strzeleckiego. Zaliczył w sumie sześć semestrów, ale pięcioletnich studiów nie ukończył z powodu wybuchu I wojny światowej⁷.

⁴ Informacje dr. Jarosława Drozda z Uniwersytetu Gdańskiego przekazane autorowi 28 lipca 2021 r.

⁵ Później Maurycego hr. Zamoyskiego, obecnie XVIII LO im. Jana Zamoyskiego przy ul. Smolnej 30 w Warszawie.

⁶ W większości dokumentów osobistych podawał, że studiował na Politechnice Lwowskiej, gdzie podobno należał do tzw. Wzajemnej Pomocy Studentów, pozostającej pod kierownictwem późniejszego gen. Mieczysława Norwid-Neugebauera.

⁷ WBH CAW, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: kwestionariusz S. Świdy z 9.10.1933 r., „Curriculum vitae” z 4.10.1917 r., ankieta: „Personalialia”; tamże, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Życiorys własny” zał. do „Arkusza Ewidencji Personalnej”.

Il. 4. Legitymacja studencka Wyższej Szkoły Technicznej w Wiedniu – 24.10.1910 r. - WBH, CAW, tap Stefana Świdy, sygn. 1769/89/4988

Opuścił Belgię w sierpniu 1914 r. i przybył do Krakowa, by w październiku wstąpić do Legionów Polskich. Działalność niepodległościową rozpoczął w batalionie uzupełniającym kapitana Andrzeja Galicy (późniejszego generała, posła, senatora) w Suchej [Beskidzkiej], ale dzięki sporym umiejętnościom jeździeckim został wcielony w listopadzie do 2 szwadronu kawalerii rtm. Zbigniewa Dunin-Wąsowicza wchodzącego w skład 2 pułku ułanów kawalerii, z którym udał się na front. Ze szwadronem 2 (potem krótko – szwadronem 5), przeszedł (z przerwą na szpitalne leczenie tyfusu) kampanię karpacką, bukowińską i część besarabskiej. Brał udział w patrolach, był tzw. jeźdźcem meldunkowym, uczestniczył w kilku potyczkach czy odwrocie spod Kostiuchnówki⁸.

W połowie 1915 r. został odkomenderowany do oddziału (plutonu) konnego żandarmerii przy sztabie Komendy II Brygady Legionów Polskich, gdzie służył półtora roku. Rezultatem dotychczasowej służby wojskowej były awanse na kaprała (listopad 1914) i sierżanta (październik 1915)⁹. Po tzw. kryzysie przysięgowym odszedł w lipcu 1917 r. na kurs instruktora karabinów maszynowych w Zambrowie, a od września do grudnia tego roku przebywał w Szkole Podchorążych Piechoty

⁸ Tamże, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Curriculum vitae” z 4.10.1917 r., ankieta: „Personalialia”.

⁹ Tamże, „Karta ewidencyjna”.

w Ostrowi Mazowieckiej, której ukończenie dało mu 27 marca 1918 r. awans na pierwszy stopień oficerski – podporucznika¹⁰.

Il. 5. Zdjęcie w mundurze podporucznika – 1918 r., WBH, CAW, tap Stefana Świdy, sygn. 1769/89/4988

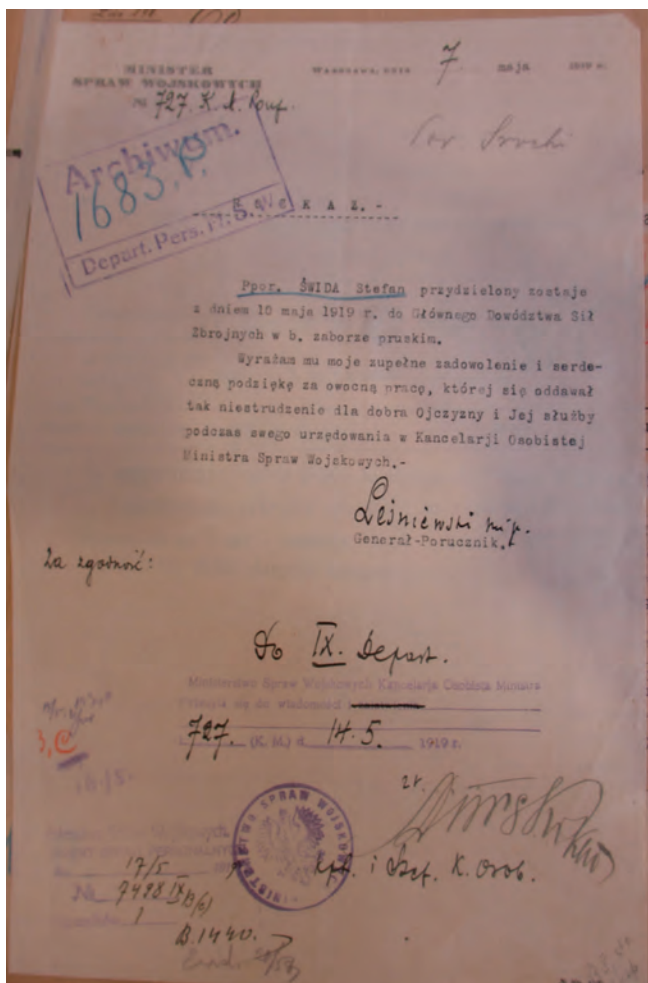
Przez kolejne miesiące (do końca 1918 r.) pełnił funkcję dowódcy plutonu w batalionie rekruckim 2 Pułku Piechoty Polskiej Siły Zbrojnej w Ostrowi Mazowieckiej, był też adiutantem (czerwiec – wrzesień) ppłk. Kazimierza Fabrycego (późniejszego generała) w tym pułku i także stanowisko zajmował w tworzącym się w Dęblinie 34 pp¹¹.

¹⁰ Przy przedstawianiu do nominacji na podporucznika scharakteryzowano Świdę 14 lutego 1918 r. w następujący sposób: działalność służbowa – wiadomości wystarczające, gorliwy i punktualny, mało energiczny, przed frontem pewny, komenda dość dobra, słabo się orientuje; zachowanie pozasłużbowe – prowadzenie bez zarzutu, dobre formy towarzyskie, zachowanie taktowne i honorowe, koleżeńskie; szczególniejsze uzdolnienia – władza w mowie i piśmie polskim, niemieckim i francuskim, dobrze jeździ konno, na rowerze i łyżwach; gimnastykuje się dobrze i uprawia lekkoatletykę; stosunki rodzinne i majątkowe – żonaty, bezdzietny, majątek posiada w gotówce i papierach procentowych...; czy nadaje się do szczególnych poruczeń – jako oficer do karabinów maszynowych. Uzasadnienie: posiada wszelkie warunki, by być dobrym oficerem kompanijnym, oddział przejściowy prowadził dość dobrze. Proszę o nominację – WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Karta ewidencyjna”.

¹¹ Tamże, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusze Ewidencji Personalnej” [1946], s. 2, „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946]; tamże, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: Kwestionariusz z 9.10.1933 r.

Odzyskanie niepodległości przez Rzeczpospolitą, wiązało się z przeniesieniem Stefana Świdy do służby w Wojsku Polskim.

Okres pierwszych lat międzywojnia charakteryzował się w jego karierze wojskowej częstymi zmianami miejsc służby i krótkimi okresami jej pełnienia. Od stycznia do maja 1919 r. był adiutantem i zastępcą szefa w Kancelarii Osobistej (Gabinecie) Ministra Spraw Wojskowych, po czym skierowano go do sztabu (Sekcja Operacyjna) Dowództwa Frontu Wielkopolskiego¹².

Il. 6. Rozkaz gen. por. Leśniewskiego z 7.05.1919 r., WBH, CAW, tap Stefana Świdy, sygn. 1769/89/4988

¹² Tamże, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: arkusz kwalifikacyjny z 1921 r.

W międzyczasie był awansowany (1.06.1919 r.) na stopień porucznika Wojska Polskiego, a niecały rok później (z dniem 1 kwietnia 1920 r.) został zweryfikowany i otrzymał awans na stopień kapitana WP. W początkach marca 1920 r. przeszedł do Departamentu I Piechoty w Ministerstwie Spraw Wojskowych na stanowisko pierwszego referenta mobilizacyjno-organizacyjnego (ten sam etat otrzymał jeszcze później w okresie maj 1921 – luty 1922), które pełnił do lutego następnego roku. Objął wtedy identyczną posadę w Dowództwie Żandarmerii Polowej¹³. Ten etap służby Stefana Świdy w Wojsku Polskim wyraźnie wskazywał, iż najlepiej sprawdzał się na stanowiskach administracyjno-sztabowych i w działalności organizacyjnej. Był wówczas tak opiniowany przez przełożonych: „Charakter prawy – zupełnie wyrobiony, godny zaufania pod każdym względem – oficer o wybitnej inteligencji, wykazuje dużo zdolności organizacyjnych [...]. Posłuszny jako podwładny i kolega bez zarzutu – dobry przełożony”¹⁴.

Przez krótki czas był Stefan Świda dowódcą kompanii w 36 pp w Warszawie, skąd kierownictwo resortu wojskowego wysłało go w celu podniesienia kwalifikacji na kurs dowódców batalionów w Rembertowie (marzec–lipiec 1921). Po zakończeniu szkolenia wydano kolejną opinię: „Inteligencja bardzo duża. Umysł dość żywy, bystry i dość krytyczny. Orientacja dobra, w decyzji niezbyt śmiały. Wiadomości ogólne duże, wojskowe – teoretyczne dość duże – praktyczne dość powierzchowne”¹⁵. Powrócił po kursie batalionowym do wspomnianego 36 pp, gdzie kolejne trzy lata (lipiec 1921 – listopad 1924) spędził na stanowisku adiutanta dowódcy pułku oraz dowódcy kompanii¹⁶. Był to ostatni etap kariery zawodowej w regularnym Wojsku Polskim przed skierowaniem do służby na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Charakterystykę kapitana Stefana Świdy za ten okres (1918–1924) dają corocznie sporządzane listy kwalifikacyjne. Nie różnią się one diametralnie co do oceny tej osoby na przestrzeni wskazanych lat, pomimo, iż opinię przedkładali dowódcy różnych jednostek w których służył. Poza silnym akcentem na dużą inteligencję, odczytanie i elokwencję zauważano jednak, że miał niekiedy „wygórowane poczucie wartości osobistej”.

¹³ Tamże, tap Świda Stefan, sygn. 1769,89,4988: „Karta Ewidencyjna” [1921], pismo Szt. Gen. 5091/V.W-I.21/, pismo Min. Spraw. Wojsk. Dep. I z 7.02.1921 r.

¹⁴ Tamże, „Tymczasowa Lista Klasyfikacyjna dla Oficerów” b.d. – za okres III 1920 – 9 II 1921 r.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, „Karta Ewidencyjna” [1933]; tamże, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusze Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 2.

Sowiecka dywersja i bandyckie napady uzbrojonych oddziałów na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej, spowodowały, że rząd polski powołał we wrześniu 1924 r. Korpus Ochrony Pogranicza (KOP). Był on specjalną formacją wojskową, tworzoną na bazie pułków piechoty i kawalerii Wojska Polskiego, której zadaniem była ochrona granicy wschodniej pod względem militarnym, politycznym, celno-skarbowym i sanitarnym¹⁷.

W związku z potrzebą kadr oficerskich dla nowo organizowanej formacji, Stefan Świda dostał przydział w pierwszych dniach października 1924 r. do 1 Batalionu KOP „Budślów” (Pułk KOP „Wilejka”, Brygada KOP „Wilno”) na stanowisko dowódcy kompanii granicznej „Dołhinów”¹⁸, a następnie „Olkowicze”¹⁹, które obejmowały odcinki graniczne o zbliżonej długości blisko 30 km każda. Od razu dał się poznać jako bardzo dobry organizator, gdyż w połowie następnego roku otrzymał pochwałę dowódcy KOP gen. Henryka Minkiewicza, inspekcjonującego podległe brygady, „za wzorowy porządek, dyscyplinę w oddziałach, prace organizacyjne w zakresie opanowania służby na granicach oraz dobre instruowanie swych jednostek”²⁰.

Nie była mu dana większa stabilność służby w jednym miejscu i podobnie jak poprzednio przeszedł w nowej formacji kilka razy zmianę stanowiska, co w tym zawodzie było właściwie rzeczą normalną. W grudniu 1926 r. został Świda przeniesiony etatowo, służbowo i gospodarczo z 1 Batalionu KOP „Budślów” do 7 Batalionu KOP „Podświle” (Brygada

¹⁷ Historia Korpusu Ochrony Pogranicza ma już bogatą literaturę – zob. przede wszystkim: M. Jabłonowski, *Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2002/2003; J. Prochwicz, A. Konstankiewicz, J. Rutkiewicz, *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2003; J. Prochwicz, *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 r.*, Warszawa 2003; M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2003/2004; A. Ochał, *Tarcza II Rzeczypospolitej. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2018.

¹⁸ 3 Kompania Graniczna „Dołhinów” (Batalion KOP „Budślów”, Pułk KOP Wilejka, Brygada KOP Wilno) ochraniała odcinek granicy o długości 29,1 km na terenie gminy Dołhinów (powiat Wilejka) – Archiwum Straży Granicznej z siedzibą w Szczecinie (dalej: ASG), Korpus Ochrony Pogranicza (dalej: KOP), sygn. 177/147: komunikat dyslokacyjny KOP z 1932 r.

¹⁹ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1925”. 1 kompania Graniczna „Olkowicze” ochraniała odcinek granicy o długości 29,03 km na terenie gminy Ilja (powiat Wilejka) – ASG, KOP, sygn. 177/147: komunikat dyslokacyjny KOP z 1932 r.

²⁰ ASG, KOP, sygn. 177/11, s. 263: rozkaz dzienny KOP nr 73 z 28.07.1925 r.; WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1925”; tamże, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusze Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 2.

KOP „Wilno”, Pułk KOP „Głębokie”) w którym objął kompanię graniczną „Dziwniki”²¹, a wkrótce stanowisko kwatermistrza batalionu²². Z kolei w sierpniu 1928 r. skierowano go do Osowca, gdzie organizował (formalnie na stanowisku kwatermistrza), i przez jakiś czas pełnił obowiązki dowódcy nowo formowanego Batalionu Szkolnego KOP, zapisując ważną i zaszczytną kartę w dziejach szkolnictwa tej formacji²³. Zajmował się wtedy pracami budowlanymi i gospodarczymi, mając też nadzór nad wyszkoleniem kompanii podoficerskich. Po przybyciu właściwego dowódcy (mjr. dypl. Mariana Porwita), objął funkcję zastępcy dowódcy tego batalionu (20 października), a zarazem automatycznie zastępcy komendanta garnizonu. Pełnił więc podczas nieobecności dowódcy m.in. funkcje reprezentacyjne na różnych uroczystościach, np. podczas Święta Żołnierza Polskiego²⁴.

W początkach września 1929 r. na skutek zmian organizacyjnych zniesiono stanowisko zastępcy dowódcy, a jego kompetencje zostały w całości przelane na kierownika wyszkolenia przy dowódcy Centralnej Szkoły Podoficerskiej KOP (powstałej z przekształcenia Batalionu Szkolnego), którym został S. Świda, będący również wykładowcą na kursach podoficerów zawodowych. W początkach kwietnia następnego roku został z kolei kwatermistrem CSP²⁵. Służba ta, na której znał się znakomicie, absorbowwała mu dużo czasu, gdyż brał częsty udział w licznych komisjach przetargowych do spraw żywnościowych, mundurowych, broni, taboru, budynków itd., a także w wyjazdach służbowych po sprzęt, tabor, materiały, żywność, umundurowanie czy w kwestii konserwacji broni itp.

²¹ 3 Kompania Graniczna Dziwniki ochraniała odcinek granicy o długości 23,75 km na terenie gminy Prozoroki (powiat dziśnieński) – ASG, KOP, sygn. 177/147: komunikat dyslokacyjny KOP z 1932 r.

²² ASG, KOP, sygn. 177/12, s. 414: rozkaz dzienny KOP nr 113/26 z 24.12.1926 r. Kwatermistrzostwo batalionu objął S. Świda – 1.03.1927r.: WBH CAW, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1927”.

²³ H. Breza, K. Szczepański, *Centralna Szkoła Podoficerska Korpusu Ochrony Pogranicza*, Grajewo 2014, s. 58–59.

²⁴ ASG, KOP, sygn. 186/2, s. 466: dodatek do rozkazu dziennego nr 188 z 14.08.1929 r.; s.163: rozkaz dzienny Dow. Batalionu Szkolnego nr 74 b.d.; rozkaz dzienny Dow. Batalionu Szkolnego nr 71 z 26.03.1929 r., s. 155.

²⁵ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1929”, „Karta Ewidencyjna” [1933]; tamże, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946], s. 6; ASG, KOP, sygn. 186/3, s. 225: rozkaz dzienny nr 91 CSP z dnia 22.04.1930 r.; Archiwum Zakładowe (dalej: AZ) Najwyższej Izby Kontroli w Warszawie (dalej: NIK), teczka akt personalnych (dalej: tap) Stefana Świdy: „Karta Personalna” z 1.10.1946 r.

Warto wskazać, że pełnił Świda jeszcze inne funkcje, służąc w Osowcu: był w składzie Rady Pedagogicznej i Komisji Rewizyjnej Kasyna Oficerskiego, jak również Sądu Honorowego dla oficerów młodszych przy dowództwie 3 Brygady KOP²⁶. Udzielał się w ruchu spółdzielczym, uczestnicząc w różnego rodzaju kursach oraz w odprawach okręgowych związków spółdzielni²⁷. Utrzymywał kontakty ze swoim środowiskiem niepodległościowym – był na przykład na zjeździe byłych legionistów w Radomiu w sierpniu 1930 r.²⁸.

Gwoli kolejnej charakterystyki tej postaci, przytoczmy jedną z opinii, która być może najpełniej ujmuje zalety i wady tej osoby. Dowódca Centralnej Szkoły Podoficerskiej KOP (mjr Bronisław Laliczyński), tak go oceniał w 1931 r.: „Kwatermistrz. Wybitny. Wybitne zalety osob[iste]. Lubi bardzo samodzielność i władzę. Pomińcie go w awansie [chodziło o awans na stopień majora WP – RT] mocno go zgnębiło, osłabiło zapał jego w pracy i stos[unek]. do kolegów wobec których jest często uszczypliwy. Zdrowy i wytrzymały, b[ardzo]. dowcipny i wymowny. B[ardzo]. zdolny, rozumuje logicz[nie]. Wybitnie i szybko się orientuje, b[ardzo]. odcytany. Brak mu czasem odwagi cywilnej. Doskonale wyszkolony i doświadczony, b[ardzo]. doskonały instruktor i wykładowca. Jako kwat[termistrz]. fach[owiec]., wyszkol[ony]. świetnie. Doskonały org[anizator]. o nieprzeciętnym sprycie. Umie wyrobić sobie bezwzgl[ędny]. posłuch u podwładnych, nie cieszy się jednak u nich zbyt wielkim zaufaniem. B[ardzo]. wymag[ający]. Dość surowy”²⁹.

W życiu prywatnym Stefan Świda miał w dwudziestoleciu międzywojennym ustabilizowaną sytuację rodzinną. Był dwukrotnie żonaty: pierwszy raz w końcu lipca 1913 r. z panną Idą ze Stawnickich, z którą nie miał dzieci, i małżeństwo to rozpadło się w pierwszej połowie lat 20. XX w. Ponowny związek małżeński zawarł 25 października 1926 r. z Zofią Eichler (ur. 1900 r.), która wydała na świat jedyne ich dziecko – syna Jerzego (1927 r.)³⁰. Tragizm sytuacji polegał na tym, iż rodzina po zakończeniu II wojny światowej nigdy już się nie spotkała.

²⁶ ASG, KOP, sygn. 177/12, s. 263: rozkaz dzienny KOP nr 79 z 30.08.1926 r.

²⁷ Tamże, sygn. 186/2, s. 633: rozkaz dzienny Batalionu Szkolnego nr 268 z 19.11.1929 r.; s. 452: rozkaz dzienny nr 184 z 9.08.1929 r.

²⁸ Tamże, sygn. 186/4, s. 46: rozkaz dzienny Centralnej Szkoły Podoficerskiej nr 180 z 8.08.1930 r.

²⁹ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Karta ewidencyjna” z zestawieniem opinii za lata 1921–1932; roczne uzupełnienia list kwalifikacyjnych od 1921 r. do 1932 r.

³⁰ Tamże, „Curriculum vitae” z 4.10.1917 r., ankieta: „Personalalia” b.d., „Wykaz kwalifikacyjny kandydata do Wyższej Szkoły Wojennej” z 17.11.1922 r., „Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1926”; ASG, KOP, sygn. 177/12, s. 318: rozkaz dzienny KOP nr 92 z 23.10.1926 r.

Z końcem marca 1933 r. Stefan Świda został przeniesiony w stan spoczynku³¹. Była to dla niego niespodziewana decyzja, podjęta bez jakiegokolwiek uprzedzenia, rzekomo – jak twierdzono (dla zachowania pozorów) – z powodu osiągnięcia przez niego określonego przepisami wieku³². Według Świdy – a wydaje się to wielce prawdopodobne – rzeczywistą przyczyną było jego nieprzejednane stanowisko w związku z wykrytym nadużyciem na szkodę Skarbu Państwa popełnionym przez „ustosunkowanego” oficera jednostki³³.

W wieku 46 lat nie zamierzał jednak rezygnować z czynnego udziału w życiu wojskowym i kończyć służbę w mundurze. Dzięki wcześniejszym, bardzo dobrym opiniom różnych przełożonych oraz wsparciu dowódcy KOP gen. Jana Kruszewskiego, który znał Świdę z wcześniejszych relacji, został reaktywowany do służby w Straży Granicznej (SG)³⁴. Przyjęto go w połowie 1933 r. w stopniu nadkomisarza na stanowisko kierownika Inspektoratu Granicznego (IG) SG Gdynia. Zameldował się najpierw (2 lipca) w sztabie Pomorskiego Inspektoratu Okręgowego (PIOSG) w Bydgoszczy, gdzie przebywał przez dziesięć dni, by zapoznać się z charakterystyką i strukturą służby na jego terenie, liczącym 736,9 km granicy z Polską, Niemcami (Prusy Wschodnie i Rzesza Niemiecka) oraz Wolnym Miastem Gdańskiem. Odbył następnie dwutygodniową praktykę w IG Kościerzyna, a od 1 sierpnia do połowy tego miesiąca zapoznawał się z działalnością Ekspozytury Inspektoratu Ceł w Gdańsku³⁵.

Straż Graniczna, która powstała w 1928 r.³⁶, formacja *de facto* o charakterze policyjno-wojskowym, przeznaczona do ochrony granic z Niemcami, WMG, Czechosłowacją oraz Rumunią, miała szerokie uprawnienia. Zakres rzeczowy obejmował niedopuszczanie do nielegalnego przekraczania granicy i przemykania towarów oraz niezgodnego z prawem ruchu towarowego i osobowego na wodach granicznych; zwalczania przemytnictwa oraz innych przekroczeń obowiązujących

³¹ ASG, KOP, sygn. 177/19: rozkaz nr 1 KOP z 27.01.1933 r., sygn. 186/24, s. 99: rozkaz KOP nr 1/33, „Wykaz zmian stanu oficerów” nr 3 za m-c marzec 1933 r.

³² WBH, CAW, tap Świda Stefana, sygn. II.56.14308: „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946].

³³ AZ NIK Warszawa, tap Stefana Świdy: „Życiorys własny” z 7.08.1946 r.

³⁴ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946].

³⁵ ASG, Pomorski Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej (dalej: PIOSG), sygn. 189/7, s. 348; tamże, KSG, sygn. 187/35, s. 53: rozkaz nr 8 KSG z 18.09.1933 r.

³⁶ Rozporządzenie Prezydenta RP z 22.03.1928 r. o Straży Granicznej – Dz.U., 1928, poz. 349.

przepisów skarbowo-celnych, współdziałania z właściwymi organami dla zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego; współpracy z organami wojska w odniesieniu do obronności państwa³⁷.

Inspektorat Graniczny SG w Gdyni był jednym z pięciu w całym Pomorskim Inspektoracie Okręgowym w Bydgoszczy. Jako jedyny ochraniał wybrzeże morskie Polski i obejmował granicę na długości 177 km, w tym morską (144 km), część granicy lądowej z WMG (10,3 km) oraz odcinek polsko-niemieckiej (22,7 km)³⁸. Różnił się znacznie od podobnych mu jednostek w kraju, gdyż oprócz typowych zadań, występujących w całej SG, miał specyficzne, które odnosiły się do służby portowej, a przed wszystkim działalności flotyli morskiej. Podstawowe obowiązki Stefana Świdy jako kierownika inspektoratu, sprowadzały się m.in. do dowodzenia służbą graniczną i koordynowania wysiłków podległych komisariatów (Gdynia, Puck, Goszczyno, Hel, którym z kolei były podporządkowane placówki I linii – graniczne i placówki II linii – wywiadowcze), kontroli wykonania rozkazów i zarządzeń przełożonych i własnych, nadzorowania działalności wywiadowczej, która miała zasadniczy wpływ na osiągane wyniki, pilnowania dyscypliny i procesu wyszkolenia, prowadzenia akcji granicznych wychodzących poza teren poszczególnych komisariatów, współpracy z organami administracji ogólnej³⁹.

Niewątpliwie zasługą Świdy stało się podniesienie na dobry poziom służby wywiadu gospodarczego, który w okresie poprzedzającym jego przybycie był mocno zaniedbany. Gdynia była już w tym czasie najbardziej aktywnym ośrodkiem przemysłnictwa w PIOŚG, co wiązało się z rozwojem tutejszego portu, utrzymującego kontakt z niemal całym światem i dostarczającego towary, które wprowadzano nielegalnie nie tylko na najbliższe zaplecze, lecz również do innych części Polski. Obiektem szczególnego zainteresowania były działające na jego terenie firmy żeglugowe, spedycyjne, maklerskie, armatorskie, rybołówstwa morskiego⁴⁰. Ponad trzy czwarte towarów nielegalnie wchodzących do polskiego obszaru celnego z okręgu PIOŚG, pochodziło z gdyńskiego portu i jego najbliższego zaplecza⁴¹. W okresie kierowania przez

³⁷ Na temat tej formacji sporo już napisano, lecz nadal podstawową pracą jest: H.M. Kula, *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939*, Warszawa 1994.

³⁸ Szeroko o tym: R. Techman, *Inspektorat Straży Granicznej w Gdyni...*, s. 203–246.

³⁹ Tamże, s. 208.

⁴⁰ *Wywiad gospodarczy Straży Granicznej wobec firm gdańsko-gdyńskich w latach 1932–1938*, wstęp, wybór i opracowanie P. Kołakowski, R. Techman, Słupsk 2010.

⁴¹ R. Techman, *Wywiad gospodarczy Straży Granicznej na polskim wybrzeżu w latach*

niego placówką zdemaskowano prawdziwe oblicze niektórych firm (Świda wskazywał bezpośrednio na „Mopol” i pokrewną „Mewę”)⁴². Przeprowadzona wtedy reorganizacja służby wywiadowczej w porcie gdyńskim przyczyniła się do skuteczniejszego zwalczania kontrabandy, niemniej sieć osobowych źródeł informacji nadal nie była dostateczna i w pełni została rozbudowana przez jego następcę⁴³.

Wieloletnie doświadczenie zawodowe i znajomość portów polskiego obszaru celnego miały znaczący wpływ na przeniesienie nadkomisarza Świdy z początkiem października 1935 r. z Gdyni na stanowisko kierownika Ekspozytury Inspektoratu Ceł (IC) w Gdańsku, istniejącej od kilku lat⁴⁴. Przyszedł tu z zadaniem wzmocnienia wywiadu Straży Granicznej, zakamuflowanego w IC – instytucji polskiego nadzoru celnego, legalnie istniejącej na podstawie tzw. umowy warszawskiej. Kierownik Ekspozytury występował oficjalnie wobec władz gdańskich jako zastępca Inspektora IC ds. graniczno-celnych. W rzeczywistości Ekspozytura była podporządkowana Pomorskiemu Inspektoratowi Okręgowemu SG pod względem służbowym, personalnym i gospodarczym. Jej działalność wywiadowcza koncentrowała się przede wszystkim na nadzorze gdańskich urzędników celno-granicznych w czasie wykonywania obowiązków i obserwacji konfidencjonalnej wybranych firm oraz obiektów, gdzie odbywał się ruch towarowy, a także infiltracji bądź pozyskiwania różnych sfer, jak kupców, robotników portowych, marynarzy, personelu sklepowego, celników gdańskich itp.⁴⁵. Jako organ wywiadowczy współpracowała z bydgoską placówką Oddziału II Sztabu Generalnego oraz Samodzielnym Referatem Informacyjnym WP w Gdyni.

Ekspozytura IC mieściła się początkowo w dwukondygnacyjnej willi z początku XX w. przy ul. Opitzstrasse (po wojnie Orzeszkowej), która była swego rodzaju symbolem gdańskiej Polonii. Oprócz pomieszczeń biurowych były tu również mieszkania, gdzie przez jakiś czas kwaterował m.in. nadkomisarz Stefan Świda. W 1936 r. sztab Ekspozytury

1928–1939, [w:] *80 rocznica powstania Straży Granicznej II Rzeczypospolitej* pod red. A. Gosławska-Hrychorczuk, Warszawa–Kętrzyn 2008, s. 17–171, 179.

⁴² AZ NIK Warszawa, tap Stefana Świdy: „Życiorys własny” z 7.08.1946 r.

⁴³ R. Techman, *Wywiad gospodarczy Straży Granicznej na polskim Wybrzeżu...*, s. 159, s. 164.

⁴⁴ ASG, KSG, sygn. 187/37, s. 43: rozkaz nr 6 KSG z 20.10.1935 r.; WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusz Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 3; *Przemysł na granicy gdańsko-pruskiej w połowie lat trzydziestych XX w., w raporcie Ekspozytury Inspektoratu Ceł w Gdańsku*, przygotował do druku i wstępem opatrzył R. Techman, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 2008, z. 47, s. 159–163; A. Męclewski, dz. cyt., s. 119.

⁴⁵ Zob. H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 99 i n.; 111 i n., 115.

został przeniesiony do gmachu po PKP przy ul. Am Olivaer Tor 4 (Brama Oliwska)⁴⁶.

Z tytułu służby w Gdyni miał Świda dobre rozpoznanie sytuacji operacyjnej w Wolnym Mieście Gdańsku, będącym dużym ośrodkiem zagrożenia przemytniczego i politycznego. Dano mu znaczną swobodę w doborze i użyciu środków zmierzających do utworzenia sieci obserwacyjno-meldunkowej dla Bydgoszczy i Warszawy, roztoczenia skutecznego nadzoru nad działalnością gdańskich urzędów celnych rozsianych wzdłuż granicy niemiecko-gdańskiej nad Nogatem. Został również obarczony odpowiedzialnością za pogotowie alarmowe i obowiązek przekazywania pilnych wiadomości. W 1936 r. osobiście opracował szczegółową organizację podległego terenu dla wyżej wymienionych celów oraz dokładne instrukcje dla placówek i ośrodków dyspozycyjnych. Przyczynił się do podniesienia poziomu łączności, której nie było poza publicznym telefonem, organizując zakonspirowane w terenie radiostacje nadawcze⁴⁷.

Bodaj najważniejszym zadaniem, jakie narzuciły mu ówczesne wydarzenia, było śledzenie postępów militaryzacji i umacniania się partii hitlerowskiej w Gdańsku oraz udzielanie na ten temat systematycznych i możliwie pełnych informacji. Z zagadnieniem tym ściśle wiązała się ochrona granicy dla powstrzymania dopływu broni oraz przemytu różnych towarów na teren gdański, a także rozpracowywanie tutejszego życia gospodarczego i politycznego ze szczególnym uwzględnieniem jego powiązań z III Rzeszą. Szczególnie pilne meldunki przekazywał Świda natychmiast, ponadto co miesiąc opracowywał tzw. raporty sytuacyjne, kierowane m.in. do KSG w Warszawie; Komisarza Generalnego RP w Gdańsku, Inspektora Ceł w Gdańsku i Ministerstwa Skarbu, a także kierownika bydgoskiej Ekspozytury Oddziału II Sztabu Generalnego WP⁴⁸.

Podejmował Świda usilne działania organizacyjne i kadrowe w celu uszczelnienia i wzmocnienia ochrony granicy gdańsko-pruskiej nad Nogatem, co pozwoliło na lepszą obserwację zachodzących tam

⁴⁶ [http://wiadomości.gazeta.pl/kraj//1.34309,3951142.html?fb_xd_fragment:„Przedwojenna wizytówka Polaków popada w ruinę”; H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 191, 246. Przed wybuchem wojny Świda zajmował lokal przy ul. Delbruckalle (ul. Curie-Skłodowskiej) 4.

⁴⁷ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946], s. 8–9; H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 188.

⁴⁸ A. Męclewski, dz. cyt., s. 122.

wydarzeń⁴⁹. Od chwili bowiem ugruntowania się w Wolnym Mieście partii hitlerowskiej, przemyt na tym odcinku przybrał formy niemal oficjalnych operacji państwowych. Władze gdańskie, opanowane przez nazistów, nie tylko dopuszczały do swobodnego bezcłowego obrotu pewnymi artykułami między Gdańskiem a Niemcami, ale nawet czynnie w tym współdziałały. Do Gdańska były masowo sprowadzane: broń, sprzęt i ekwipunek wojskowy, mundury, narzędzia i części zapasowe warsztatów wojskowych, spadochrony itp.⁵⁰

W swej działalności napotykał Świda na trudności związane z komunikacją ze swoim bezpośrednim przełożonym, szefem Inspektoratu Ceł (Stanisławem Maksymowiczem), który objął stanowisko niemal równocześnie z nim. Ponieważ formalnie Ekspozytura wchodziła w skład IC, przeto jej kierownik-wojskowy podlegał urzędnikowi, który dążył do ograniczenia jej samodzielności, nie chcąc uznać właściwości placówki o charakterze wywiadowczym, gdzie obowiązywały inne procedury i reguły gry⁵¹. Konsekwencją sporów kompetencyjnych stała się dwutorowość w polskim nadzorze celnym na obszarze Wolnego Miasta Gdańska. Sytuacja uległa zmianie po odejściu wspomnianej osoby i pełnym wsparciu dla działalności Stefana Świdy ze strony Komendy Straży Granicznej w Warszawie⁵². Rzecz godna podkreślenia, iż efektem jego dokonań na obszarze WMG był awans w dniu 1 kwietnia 1939 r. na inspektora SG (odpowiednik majora/podpułkownika WP)⁵³.

Służba w formacjach wojskowych i ochrony granic w okresie międzywojennym przyniosła Stefanowi Świdzie szereg wyróżnień, odznaczeń i pochwał, które były formą uznania jego działalności. W 1922 r. otrzymał „Krzyż Walecznych”⁵⁴, kilka lat później (1928) Srebrny

⁴⁹ H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 171–172; A. Męclewski, dz. cyt., s. 154, 261–262, 264.

⁵⁰ *Przemyt na granicy gdańsko-pruskiej w połowie lat trzydziestych XX w., w raporcie Ekspozytury Inspektoratu Ceł w Gdańsku*, przygotował do druku i wstępem opatrzył R. Techman, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 2008, z. 47, s. 163.

⁵¹ Być może nawet forsował w Ministerstwie Skarbu konieczność odejścia Świdy z Gdańska, o czym wydaje się świadczyć próba przeniesienia nadkomisarza w sierpniu 1936 r. na stanowisko kierownika IG SG Rybnik – odwołano ten rozkaz: ASG, Śląski IOSG, sygn. 191/56, s. 446–447: rozkaz nr 25 Śląskiego I.O. z 11.07.1936 r.

⁵² A. Męclewski, dz. cyt., s. 120, 141; H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 189, 193.

⁵³ ASG, PIOSG, sygn. 189/11: rozkaz nr 8 Komendanta POSG z 24.03.1939 r., s. 238: zarządzenie ministra skarbu z dnia 11.03.1939 r. o mianowaniu z dniem 1.04.1939 r. inspektorem SG nadkomisarza Stefana Świdy; KSG, sygn. 187/41: rozkaz nr 3 KGSG z 20.04.1939 r.; WBH CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308, s. 7: „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946].

⁵⁴ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusz Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 1.

Krzyż Zasługi⁵⁵, medal „Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości”⁵⁶, medal pamiątkowy „Za Wojnę 1918–1921”⁵⁷ i prawo noszenia odznaki KOP pod nazwą „Za służbę graniczną”⁵⁸. Z kolei w roku 1933 Prezydent RP przyznał mu Krzyż Niepodległości⁵⁹, a w 1938 r. najpierw brązowy medal „Za Długoletnią Służbę”⁶⁰, a potem – Złoty Krzyż Zasługi⁶¹, będący swego rodzaju zwieńczeniem służby dla ojczyzny. Gwoli ścisłości wypadnie jeszcze wspomnieć o prawie noszenia Odznaki Pamiątkowej Straży Granicznej⁶².

Nadciągająca wojna z Niemcami miała przynieść katastrofalne skutki dla Polski i tragizm losów wielu Polaków, w tym również inspektora SG Stefana Świdę. Pierwszy zwiastun nieszczęścia wydarzył się 20 maja 1939 r., kiedy hitlerowcy dokonali prowokacyjnego napadu na placówkę Ekspozytury IC w miejscowości Kalthof (Kałdowo), przez którą przechodził główny szlak drogowy z Prus Wschodnich i tranzytowa linia kolejowa Berlin-Królewiec⁶³. W nocy krytycznej doby do Kałdowa wyjechała samochodem Ekspozytura dla zbadania wydarzeń (budynek polskiego urzędu celnego został zdemolowany i podpalony) trzyosobowa komisja ze Stefanem Świdą. W czasie gdy spisywała protokół oględzin terenu zajść, grupa Niemców z miejscowymi członkami SS, napadła na kierowcę, który w obronie własnej użył broni, śmiertelnie raniąc przywódcę bandy. Niemcy sfabrykowali wersję o zdarzeniu, sugerując winę Polaków, i w ciągu najbliższych dni rozpętali nagonkę na polskich inspektorów celnych, nasilając antypolskie demonstracje i niebывałą propagandę gdańską⁶⁴. Ponieważ niemieckie władze

⁵⁵ ASG, KOP, sygn. 177/14, s. 111: rozkaz nr 36 KOP z 5.04. 1928 r.; WBH, CAW, tap Świða Stefan, sygn. 1769/89/4988: „Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1928”.

⁵⁶ Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 27.09.1928 r. (MP nr 237/28, poz. 563) oraz rozporządzenia wykonawczego Ministra Spraw Wojskowych (dz. Rozk. Wojsk. Nr 32/28 poz. 354) – ASG, KOP, sygn. 177/14, s. 392: rozkaz nr 119 z 11.12.1928 r.

⁵⁷ Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24.09.1928 r. [MP nr 233, poz. 533] oraz rozporządzeń wykonawczych Min. Spraw Wojskowych – ASG, KOP, sygn. 177/14, s. 396: rozkaz KOP nr 121; sygn. 186/1, s. 152.

⁵⁸ ASG, KOP, sygn. 186/1, s. 153: rozkaz KOP nr 85/28 z 3.09.1928 r.

⁵⁹ Zarządzenie Prezydenta RP z 9.10.1933 r.

⁶⁰ ASG, KSG, sygn. 187/40, s. 60: rozkaz nr 10 z 11.11.1938 r.

⁶¹ Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 18.06.1938 r. (MP, nr 137, z 18.06.1938 r.); ASG, KSG, sygn. 187/40, s. 45: rozkaz nr 8 KGSG z 20.09.1938 r.

⁶² ASG, KSG, sygn. 187/36: rozkaz nr 1 Komendanta SG z 20.01.1934 r.

⁶³ O wydarzeniach w Kałdowie szeroko: H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 261 i n.; A. Męclewski, dz. cyt., s. 286 i n.

⁶⁴ H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 268.

nie mogły odszukać kierowcy Ekspozytury (wywieziono go do Polski), przeto głównym winowajcą stał się zniechęcony inspektor celny Stefan Świda, oskarżany o udział w zabójstwie i wezwany do stawienia się przed sądem. Groziło mu poważne niebezpieczeństwo, gdyż nie znajdował się na tzw. „liście dyplomatycznej”, która dawała immunitet (przysługiwały mu jedynie uprawnienia inspektora celnego), dlatego też szefostwo Straży Granicznej odwołało go z początkiem sierpnia 1939 r. ze stanowiska (formalnie został urlopowany), nakazując opuszczenie WMG – jego miejsce zajął nadinspektor SG Waław Spilczyński⁶⁵.

Zdając sobie sprawę z powagi sytuacji, przed wyjazdem z Gdańska Świda osobiście wywiózł do Polski ważniejsze rozkazy organizacyjne, instrukcje tajne, a także kartoteki z dossier współpracowników; inne materiały były później palone przez pracowników jego następcy⁶⁶. Żona i syn, przebywający w tym czasie razem z nim, również zagrożeni internowaniem, opuścili dom (pozostawiając w nim wszystko dla zachowania pozorów urlopu) i przenieśli się do Gdyni.

Stosownie do otrzymanych rozkazów z Warszawy, Stefan Świda pozostał w tym mieście do 1 września 1939 r. kiedy wybuchła wojna. Odesłał wówczas rodzinę do stolicy, a sam zameldował się u dowódcy floty kontradmirała Józefa Unruga. Otrzymał przydział do Morskiego Dywizjonu Lotniczego na półwyspie Hel z miejscem postoju w Juracie⁶⁷, gdzie pełnił z uwagi na wiek służbę na patrolach oraz w placówkach obserwacyjno-przeciwdesantowych⁶⁸.

Po kapitulacji Helu dostał się 2 października 1939 r. do niemieckiej niewoli, trafiając do kilku obozów jenieckich zlokalizowanych na terenie Okręgów Wojskowych X i VI. Z początku, dosyć krótko (październik–listopad 1939) przebywał w Oflagu X B Nienburg nad Wezerą, następnym był X A – Itzehoe (listopad 1939 – styczeń 1941), potem X A Sandbostel (styczeń – XI 1941), kolejnym X C Lubeka, ostatnim zaś VI B Dössel⁶⁹. Warto dodać, iż przeżył wojnę jako jedyny z trzyosobowej komisji biorącej udział w wyjaśnieniu wydarzeń w Kałdowie⁷⁰.

⁶⁵ Tamże, s. 283–284; A. Męcłowski, dz. cyt., s. 305.

⁶⁶ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946], s. 8–9; A. Męcłowski, dz. cyt., s. 339.

⁶⁷ Planowano, że zostanie komendantem portu lotniczego, ale ze względu na zniszczenie przez Niemców samolotów, sprawa stała się bezprzedmiotowa.

⁶⁸ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusze Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 2, 8–9.

⁶⁹ Tamże; AZ NIK Warszawa, tap Stefana Świdy: „Karta Personalna” z 1.10.1946 r.

⁷⁰ W literaturze funkcjonują błędne dane, co do jego losów po 1939 r. – H.M. Kula, *Polscy inspektorzy...*, s. 388 podaje że Świda ukrywał się w czasie wojny.

Po oswobodzeniu oflagu przez Amerykanów pozostał kilka miesięcy (kwiecień–sierpień) w polskim obozie wojskowym w Dössel. Trafił następnie na leczenie poważnej choroby mięśnia sercowego do szpitala wojskowego w Warburgu [Nadrenia Północna-Westfalia], prowadzonego przez Dominikanów, co przez niemal rok przykuło go do tego miejsca⁷¹. Około 5 lipca 1946 r. przybył do Łodzi z niemieckiego Bomlitz⁷², wykorzystując pociąg Polskiego Czerwonego Krzyża, który zabierał chorych ze szpitali w Niemczech.

Zatrzymał się w Warszawie, gdzie przed wojną mieszkała żona z synem⁷³, znajdując tymczasowe lokum na Bielanych przy Alei Zjednoczenia 102/8⁷⁴. W pierwszym rzędzie, jak przypuszczamy, poszukiwał najbliższej rodziny, którą – jak się okazało – losy wojny rzuciły na Bliski Wschód. Zofia Świda zapadła na zdrowiu, i przebywała w szpitalu PCK w Jerozolimie, w tym mieście znajdował się również jej syn Jerzy⁷⁵.

By zapewnić sobie podstawy egzystencji, Stefan Świda zwrócił się w końcu sierpnia 1946 r. do Biura Kontroli przy Prezydium Krajowej Rady Narodowej o przyjęcie do pracy w „charakterze inspektora w specjalnościach gospodarki wojskowej oraz celnej”. Wcześniej zapewne wstąpił do Stronnictwa Ludowego, gdyż jego prośbę wsparł prezes Zarządu SL Warszawa-Północ, polecając go jako „swego członka, dobrego demokratę i człowieka bardzo uczciwego”⁷⁶. Objął posadę inspektora BK KRN 11 października 1946 r., ale dane było mu ją pełnić niecałe dwa miesiące. Stosunek pracy wygasł bowiem z dniem 9 grudnia tego roku z powodu aresztowania przez służbę bezpieczeństwa⁷⁷.

⁷¹ WBH, CAW, tap Świda Stefana, sygn. II.56.14308: „Arkusze Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 2 i „Życiorys własny” – załącznik do „Arkusza Ewidencji Personalnej” [1946].

⁷² Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zbiór akt repatriantów, kartoteka ewidencyjna repatriantów, karta Stefana Świdy [nie jest to karta repatrianta].

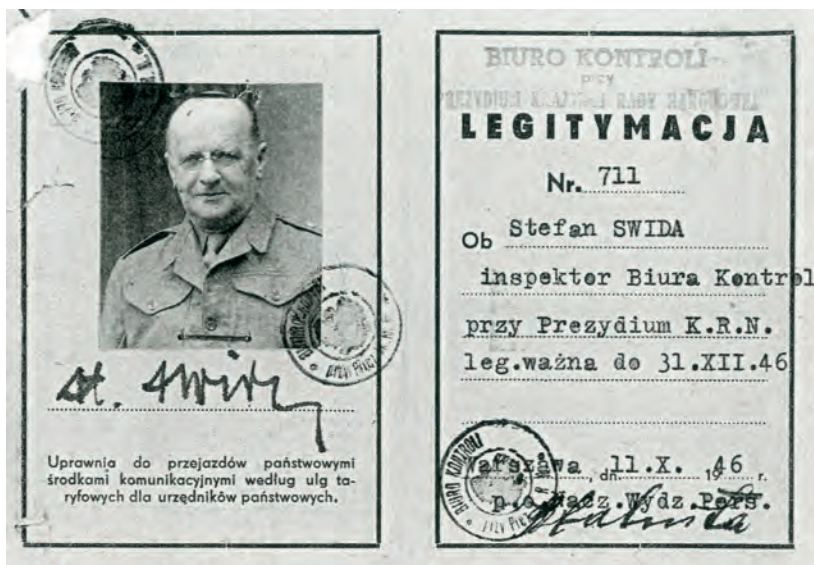
⁷³ W latach trzydziestych Zofia Świda mieszkała na ul. Brackiej 3 – dane z książki: „Spis Abonentów Warszawskiej Sieci Telefonów Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej” 1930–1931; 1935–1936; 1937–1938, dostępnych w Mazowieckiej Bibliotece Cyfrowej.

⁷⁴ AZ NIK Warszawa, tap Stefana Świdy: „Karta Personalna” z 1.10.1946.

⁷⁵ WBH, CAW, tap Świda Stefan, sygn. II.56.14308: „Arkusze Ewidencji Personalnej”, [1946], s. 1. Nie wiemy jaką drogą tam dotarli, być może po wybuchu wojny Zofia Świda z synem wyjechała z Warszawy do rodziny męża w Wołkowysku, skąd po jakimś czasie wraz z armią Andersa znalazła się na Bliskim Wschodzie. Zmarła najprawdopodobniej w 1949 r. w Bejrucie i być może została pochowana na tutejszym cmentarzu polskich żołnierzy – informacje dr. Jarosława Drozda z Uniwersytetu Gdańskiego. Losów syna nie udało się ustalić.

⁷⁶ AZ NIK Warszawa, tap Stefana Świdy: pismo S. Świdy z 26.08.1946 r.

⁷⁷ Tamże, umowa zawarta 19.10.1946 r.; legitymacja służbowa wystawiona 11.10.1946 r.; pismo NIK Departament Spraw Osobowych z 27.10.2009 r. do Komendanta Głównego Straży Granicznej w Warszawie – w posiadaniu autora.

Il. 7. Legitymacja inspektora BK KRN – AZ NIK w Warszawie, tap Stefana Świdy

Stefan Świda figurował w ewidencji UB jako oficer II Oddziału Sztabu Generalnego Wojska Polskiego sprzed wojny, co tym samym, niejako automatycznie, stawiało go w rzędzie osób przeciwnych nowemu ustrojowi. O ile powrót do Polski z Niemiec mógł jeszcze przejść niezauważenie, o tyle podjęcie pracy w Biurze Kontroli Krajowej Rady Narodowej z pewnością nie uszło uwadze warszawskiej bezpieki. Zatrzymano go pod fałszywym pretekstem kradzieży kilkuset dolarów, dość typowej prowokacji stosowanej przez władze bezpieczeństwa. Znaleziony przy nim podczas rewizji osobistej notes z adresami kolegów, zwłaszcza przebywających za granicą (przeważnie w Wielkiej Brytanii), z których część współpracowała w międzywojniu z polską „dwójką”, od razu wzbudził podejrzenia o kontakty Świdy z obcym wywiadem⁷⁸.

Niestety nie wiemy jak długo był pozbawiony wolności i jakie zeznania złożył, gdyż materiały ze śledztwa zostały dawno zniszczone. Zapewne z braku jakichkolwiek dowodów o działalności szpiegowskiej, został – jak można domniemać – wypuszczony z aresztu po kilku miesiącach. Według podjętych przez autora poszukiwań zamieszkał

⁷⁸ Instytut Pamięci Narodowej – sprawdzenie na podstawie zachowanych jedynie kart Biura „C” MSW–wypisy (sprawdz. PUBP Włochy [Warszawa] do nr AC 512/49 S. I z dnia 6.07.1949 – karta bez symbolu; karta E 14) przesłane autorowi 19.11.2010 r.

we wsi Ołtarzew w podwarszawskiej gminie Ożarów⁷⁹. Bardzo możliwe, że liczył na spokojniejsze życie w oderwaniu od prześladowców, jeśli to nie służba bezpieczeństwa kazała mu wyjechać z Warszawy. Zagrożony był jednak jego materialny byt, gdyż z takich czy innych względów nie miał bądź nie mógł mieć stałej pracy.

Los Stefana Świdy w następnych kilku latach nie jest znany, dopiero z początkiem 1950 r. zachowała się informacja o jego pobycie w Szczecinie. Nie sposób jednoznacznie ustalić, kiedy dokładnie przyjechał do tego miasta, czy posiadał tu rodzinę, i właściwie z jakim zamiarem tu przybył. Pewne fakty, niedawno poznane, wskazują na powody związane z podjętymi interesami. Doświadczony, długoletni kwatermistrz w wojsku, obeznany przecież w sprawach gospodarczych, dał się skusić z początkiem lat pięćdziesiątych XX w. na prowadzenie firmy prywatnej, kiedy było już rzeczą pewną, że sektor kapitalistyczny zostanie zdławiony. Świda zaangażował się mianowicie w działalność spółki z o.o. „Pomorska Wytwórnia Win i Przetworów Owocowych” na ul. Krzysztofa Kolumba 81/83, która produkowała swoje wyroby w Szczecinie, choć była założona kilka lat wcześniej w Katowicach przez trzech udziałowców pochodzenia żydowskiego. Zapewne przewidywali oni jej kres wobec nie najlepszych wyników ekonomicznych i aktem notarialnym ze stycznia 1950 r. wycofali się z zarządu, a w ich miejsce został wprowadzony Stefan Świda, jako jedyny zarządca i reprezentant firmy⁸⁰.

Pomorska Wytwórnia Win i Przetworów Owocowych zaprzestała wkrótce produkcji, pojawiło się natomiast zadłużenie wobec Skarbu Państwa i kilku wierzycieli, którzy wszczęli sprawy sądowe. Na domiar złego została wykreślona (7.02.1952) z rejestru Sądu Powiatowego wobec „stwierdzenia, że nie istnieje”. Odebrało to Stefanowi Świdzie m.in. *prawa użytkownika dużego obiektu fabrycznego w Szczecinie, w którym wprawdzie już nie posiada swego lokalu, ani nie prowadzi działalności produkcyjnej, jednakże odnośnie którego posiada dalsze prawa, w szczególności*

⁷⁹ Pismo Archiwum Państwowego w Warszawie, Oddział w Grodzisku Mazowieckim z 6.07.2021 r. do autora. O zamieszkanu w tej miejscowości świadczył wpis do „Księgi bierczej podatku od lokali na rok 1948” (zespół archiwalny „Akta gminy Ożarów” z lat 1801–1954, sygn. 203) oraz informacja z „Karty rodzinnej”, która podaje, że z tej właśnie wsi przybył w lutym 1951 r. do Szczecina – Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APSz), Oddział w Międzyzdrojach, Zespół nr 1801, Zbiór kart osobowych mieszkańców z terenu działania AP w Szczecinie”, pudło 291, „Karta rodzinna” Stefana Świdy – przesłana autorowi 23.06.2021 r.

⁸⁰ APSz, Sąd Rejonowy, sygn. 1755, materiały sp. z o.o. „Pomorska Wytwórnia Win i Przetworów Owocowych” z siedzibą w Szczecinie.

prawo pobierania czynszu, którym – jak przypuszczamy – miał zamiar stopniowo spłacać zadłużenie. Wszczęte w tej sprawie postępowanie sądowe (obrońcą S. Świdy był Roman Łyczywek, bardzo dobry szczebiński prawnik), zakończyło się po kilku rozprawach połowicznym wprawdzie sukcesem (uchylono wykreślenie firmy z rejestru), ale Sąd Powiatowy w postanowieniu z 4 marca 1953 r. odrzucił możliwość m.in. użytkowania obiektu fabrycznego przy ul. Krzysztofa Kolumba⁸¹. W praktyce oznaczało to pozbawienie Stefana Świdy środków do życia i możliwości spłaty zadłużenia. Był to dla niego na tyle duży wstrząs, iż chory na serce były oficer przedwojennych formacji granicznych niecały miesiąc później zakończył życie.

Zmarł 1 kwietnia 1953 r. z powodu niewydolności krążenia i został pochowany na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie⁸². Pochówku innej osoby na miejscu jego spoczynku broni od dekad duże drzewo (widoczne na fotografii) – w literaturze współczesnej bywa ono symbolem ciągłości bytu lub trwania.

Il. 8. Miejsce pochówku na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie – fot. autora z 24.05.2021 r.

⁸¹ Tamże, postanowienia sądowe, rewizje obrońcy.

⁸² Skrócony odpis aktu zgonu (nr 518/1953/I) uzyskany w USC Szczecin – w posiadaniu autora; informacje kier. Zakładu Usług Komunalnych na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie z 2 czerwca 1921 r. na podstawie ksiąg cmentarnych.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zbiór akt repatriantów, kartoteka ewidencyjna repatriantów, karta Stefana Świdry [nie jest to karta repatrianta].

Archiwum Państwowe w Kielcach

Zbór ewangelicko-reformowany:
sygn. 12

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Sąd Rejonowy:
sygn. 1755

Archiwum Państwowe w Szczecinie Oddział w Międzyzdrojach

Zbiór akt osobowych mieszkańców z terenu działania AP w Szczecinie:
puddło nr 291

Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim

Akta Gminy Ożarów:
sygn. 203

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie

Korpus Ochrony Pogranicza:

sygn. 177/11
sygn. 177/12
sygn. 177/14
sygn. 177/19
sygn. 177/147
sygn. 186/1
sygn. 186/2
sygn. 186/3
sygn. 186/4
sygn. 186/24

Straż Graniczna:

sygn. 187/35
sygn. 187/36

sygn. 187/37
sygn. 187/40
sygn. 187/41
sygn. 189/7
sygn. 189/11
sygn. 191/56

Archiwum Zakładowe Najwyższej Izby Kontroli w Warszawie
sygn. 127/655 (akta osobowe Stefana Świdy)

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

Sprawdzenie na podstawie zachowanych jedynie kart Biura „C” MSW –
wypisy (sprawdz. PUBP Włochy [Warszawa] do nr AC 512/49 S. I z dnia
6.07.1949 – karta bez symbolu; karta E 14) przesłane autorowi 19.11.2010 r.

Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe:

sygn. 1769/89/4988
sygn. II.56.14308

LITERATURA

- Breza H., Szczepański K., *Centralna Szkoła Podoficerska Korpusu Ochrony Pogranicza*, Grajewo 2014.
- Jabłonowski M., *Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza 1924– 1939*, Warszawa 2002/2003.
- Jabłonowski M., Prochwicz J., *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2003/2004.
- Kula H.M., *Polscy inspektorzy celni w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Gdańsk 2009.
- Kula H.M., *Polska Straż Graniczna w latach 1928– 1939*, Warszawa 1994.
- Męclewski A., *Celnicy wolnego miasta. Z działalności polskich inspektorów celnych w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1923–1939*, Warszawa 1971.
- Ochał A., *Tarcza II Rzeczypospolitej. Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2018.
- Prochwicz J., *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 r.*, Warszawa 2003.
- Prochwicz J., Konstankiewicz A., Rutkiewicz J., *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2003.
- Przemyt na granicy gdańsko-pruskiej w połowie lat trzydziestych XX w., w raporcie Ekspozytury Inspektoratu Cei w Gdańsku*, przygotował do druku i wstępem opatrzył R. Techman, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 2008, z. 47.

Techman R., *Inspektorat Straży Granicznej w Gdyni w latach 1928–1939*, [w:] *Historia-Archiwa-Gdańsk*, t. I, Gdańsk 2018.

R. Techman, *Wywiad gospodarczy Straży Granicznej na polskim wybrzeżu w latach 1928–1939*, w: *80 rocznica powstania Straży Granicznej II Rzeczypospolitej* pod red. dr A. Gosławskiej-Hrychorczuk, Warszawa–Kętrzyn 2008, s. 17–171, 179.

Wywiad gospodarczy Straży Granicznej wobec firm gdańsko-gdyńskich w latach 1932–1938, wstęp, wybór i opracowanie P. Kołakowski, R. Techman, Słupsk 2010.